

Cun patos e poesias cunter ovras

La resistenza ladina cunter las ovras idraulicas

DA CLAUDIA CADRUVI / ANR

■ **«Lia Naira» tuna dubius. Èsi in secta misteriosa u ina grupp da mafia privlusa? I sa tracta da var ventg Ladins che han batti ils onns 1950 cunter las ovras idraulicas.** *David Truttmann* ha studegià istorgia e rumantsch. Per sia lavur da licenziat è el sa mess sin ils fastiz da la Lia Naira. «Tge è la Lia Naira? Tge vul ella?» Questas dumondas ha tschentà avant 50 onns il «Tages-Anzeiger» gist durant il temp che la grupp d'opposiziun engiadinaisa ha cumenzà a rimnar suttascripziuns per la «Iniziativa federala per il mantegniment dal Parc Naziunal Svizzer». Als cumbattants ladins na gievi betg tant per il Parc, mabain per impedir las ovras idraulicas. Els levan spendrar l'En – la olma da la vallada – e preservar la lingua e cultura ladina da l'immigraziun da lavurers esters. En las «Annalas» ch'èn gist cumparidas chattan ins ina curta resumaziun da las retschertgas da Truttmann. Sia lavur da licenziat porta il titel «Die andere Stimme aus dem Unterengadin. Die Lia Naira und ihr Widerstand gegen den Bau der Engadiner Kraftwerke».

Istorgia da las ovras ladinas

Tranter il 1950 e 1970 han ins construi en il Grischun 27 serras. En l'Engiadina ha quest boom cumenzà tard: Betg per mancanza da projects, mabain pervi da protestas u perquai ch'ils daners mancavan. Gia durant l'emprima mesadad dal 19avel tschientaner han ins impedi l'utilisaziun dal Lai da Segl u il «Poject Salis». Il 1943 han dus consorzis cumenzà a planisar projects en l'Engiadina Bassa. Ma pir cura ch'ils dus consorzis èn s'unids ed

han furmà 1954 la «Engadiner Kraftwerke AG» èsi i vinavant cun plans pli concrets per il Lai da Livigno ed in lai da fermada Praspöl amez il Parc Naziunal. Per surmuntar la resistenza hai duvrà l'iniziativa dal cussegl federal che ha incaricà ina cumissiun paritetica. Quella ha chattà ina cunvegna ed ins ha remplazzà il lai da Praspöl cun il lai da gulivaziun Ova Spin. Curt suenter han las 15 vischnancas pertugadas dà la concessiun al project. Il medem onn ha l'Italia suttascribt il contract per realisar il Lai da Livigno sin territori talian. Ils adversaris da l'ovra han prendi il referendum encunter il contract. Ma ils votants svizzers han approvà cun gronda maiorità il contract. Il 1962 han ins cumenzà a bajegiar l'ovra, ed il 1971 han ins inaugurà las Ovras electricas d'Engiadina.

Ina beffa nauscha

En il center da la resistenza ladina è stada la Lia Naira. Quella ha obtegnì ses num pir en ils onns tschuncanta. Ma gia durant ils onns quaranta sa radunavan ils cumbattants sco «comitè d'acziun». Il num «Lia Naira» deriva dals adherents da las ovras idraulicas che han battegià lur cuntrahents cun quest num misterius. Capità è quai ils 10 da favrer 1957 a Scuol durant ina dieta publica organisada dals adversaris da las ovras.

«La sala era occupada fin sin la davosa piazza», scriva Truttmann. «Suenter in referat avevi dà ina 'animada discussiun', en la quala ils organisaturs da l'occurrènza èn vegnids beffegiads dals aderents da las ovras sco la 'Lia Naira', perquai che la grupp fetschia sias sesidas durant la notg.» Dues emnas pli tard han ils adversaris da las ovras già ina sesida, nua che

50 dunnas en costum han demonstrà a Turitg, Berna e Basilea cunter la pretaisa che ils Ladins sajan povra gliued basegnusa che dovria las ovras.

FOTOS MAD

Giachen Arquint ha constatà: «Il num 'Lia Naira' ais bun, dess restar e gnir dovrà.» Ils opposents èn sa patrunads dal surnum ed han interpretà quel a moda positiva.

«Che il surnum saja d'attribuir er a la commemoranza da divers reverendas è pauc probabel, schebain ch'i deva propi singuls reverendas en ed enturn la Lia Naira», concluda Truttmann.

22 umens furman il coc

La Lia Naira fascheva valair che passa 200 votants da l'Engiadina Bassa tutgian en sias ritschas, perquai che tanta gliued aveva suttascribt l'iniziativa e la proclamaziun da «L'otra vusch». Ma i saja in zichel ristgà da considerar quests signataris sco commembers da la Lia Naira, scriva Truttmann. El restrenscha perquai il tschertgel sin 22 umens activs che han scrit artitgels u suttascribt recurs u instanzas. Tar quest coc da cumbattants tutgan Giachen Arquint ed Armon Planta. Arquint manava il secretariat e Planta era l'autur da bleras publicaziuns.

«Ils commembers da la Lia Naira eran cler e net represchentants dad ina elita (academica) engiadinaisa, els eran scolasts, medis, reverendas, selviculturs e posttenents. La Lia Naira n'aveva nagins purs, mo dus commembers eran masternants (in ortulan ed in scrinari). En egl dat che set da quels 22 commembers s'occupavan en ina u l'autra moda e maniera da la litteratura rumantscha (sco auturs u translaturats).»

Truttmann ha analisà ils resultats da las votaziuns federalas e dals concessiu-

nements en las vischnancas. Tenor quels han fin 350 votants ladins sustegnì las finamiras da la Lia Naira, quai vul dir in sisavel da la populaziun che dastgava votar. Il pli grond sustegn aveva la Lia Naira a Sent ch'è stà la suletta vischnanca che ha refusà ils 7 da december 1958 il Contract dal Spöl. Suenter questa terrada a l'urna ha Planta scrit: «Per nus da la Lia Naira ais il cumbat uossa a fin.» Ed ils iniziants han retratg l'iniziativa dal Parc Naziunal.

«Fögl Ladin» plain propaganda

«La publicaziun d'artitgels da gasetta, da brevs da lecturs e da poesias era senza dubi l'actività centrala da la Lia Naira», scriva Truttmann. Las gasettas tudestgas dal Grischun n'avevan pauca chapientscha per las finamiras da la Lia Naira ed han publictà be paucs artitgels. Persuenter è il «Fögl Ladin» stà pli bainvulent, la finala era il redactor responsabel Men Rauch in dals pli engaschads commembers da la Lia Naira.

Il 1957 è il «Fögl Ladin» vegnì inundà cun contribuziuns davart las ovras idraulicas. Dues terzas dals artitgels eran encunter la construcziun dals implants. «Per part eran ils texts magari grops ed al cunfin da diffamaziun.» L'intensità da las cuntraversas ha sfurzà il «Fögl Ladin» da reagir e vers la fin da l'onn ha la redacziun decis da smetter la publicaziun da texts davart questa tematica. «Ils lectuors vegnan plan lur stuffis... e'ns fan da cuntin imbüttamaint, cha nus mettan massa bler spazi da nossa gasetta a disposiziun per quistas discussiuns», ha concedi la re-

dacziun e n'ha publictà il 1958 fin curt avant la votaziun davart il contract dal Spöl nagut pli davart questa dumonda.

Patos e poesias

Truttmann analisescha era da rudent ils arguments. «En emprima lingia cumbattevan ils represchentants da la Lia Naira per la protecziun da l'En e da l'Engiadina.» Il Parc Naziunal u er il Spöl, sco flum lateral, na steva betg tant a cor a la Lia Naira. Cun poesias e patos vegniva dechantà l'impurtanza da l'En. In exempel: «O Engiadina, tü est sco üna mamma per nus tuots, ma tour davent Teis En, Teis En chi dà la vita, qua ais sco scha inchün vendess per munaida ils ögls da sia mamma...»

Tranter auter faschevan ins era quitads per l'igièna da l'aua, pertge da quel temp na devi anc strusch sereneras e l'En aveva da purtar davent l'aua persa. Perquai suandanta rima: «Plü jent la buors'ün pa plü chüzza / co d'l'En ün cuors chi füss be spüzza!»

In chapitel deditgescha Truttmann era als quitads per la lingua rumantscha e per ina puraglia sauna che muntava en ils egl da la Lia Naira la basa per la cultura rumantscha e ladina.

David Truttmann: «Die andere Stimme aus dem Unterengadin. Die Lia Naira und ihr Widerstand gegen den Bau der Engadiner Kraftwerke». Universität da Turitg. 2008.

La dissertaziun è accessibla en la Biblioteca chantunala a Cuir u ch'ins po retrair ella tar David Truttmann, Lukmaniergasse 11, 7000 Cuir. Las «Annalas» 122/2009 cuntengnan ina resumaziun rumantscha da 30 paginas.

David Truttmann ha perscrutà la Lia Naira – la resistenza ladina cunter ovras idraulicas.